

ELLIE MIDWOOD

Mergina dryžuota suknele

Iš anglų kalbos vertė

Gražina Nemunienė

Sofoklis

Vilnius, 2024

Ižanga

„Mergina dryžuota suknele“ yra romanas, pagrįstas tikra istorija. Daugiau autentiškų detalių apie romano veikėjus pateiksiu autorės pastabose knygos pabaigoje, bet jaučiu pareigą parašyti trumpą ižangą, nes ši istorija labai skiriasi nuo visų kitų girdėtų apie Aušvicą. Esu perskaičiusi daugybę memuarų ir istorinių tyrimų, kuriuose daugiausia dėmesio skiriama eiliniams kaliniams ir jų kančioms; dažniausiai tai išlikimo istorijos tų, kurie, regis, neturėjo jokių galimybių išgyventi. Veiksmas paprastai vyksta sausakimšuose purviniuose barakuose ar lauke, kur kapai ir esesininkai nuolat priekabiauja prie kalinių ir juos muša, – trumpai, tai istorijos apie žmonių naikinimą per darbą, papasakotos tų, kuriems pavyko išgyventi. Remdamasi šiais pasakojimais, būtent tokį įspūdį susidariau apie Aušvicą-Birkenau. Helenos istorija yra visai kitokia, todėl noriu jus, mano skaitytojai, trumpai supažindinti su jos gyvenimu Aušvice-Birkenau, kol dar nepradėjote skaityti paties romano.

1942 metų pavasarį du tūkstančiai jaunų Slovakijos moterų buvo išvežtos į Aušvico koncentracijos stovyklą. Tarp jų ir Helena Citronova. Šiek tiek anksčiau ten atsirado sužeistas SS ginkluotųjų pajėgų kareivis Francas Vunšas. Jis buvo pervestas į Aušvicą iš Rytų fronto, kai nebegalėjo tęsti aktyvios tarnybos. Helena buvo pasmerkta mirti dujų kameroje kovo 22 dieną, tačiau jai pasisekė, kad dieną prieš tai Vunšo draugai atvedė ją

į Franco baraką padainuoti Franco gimtadienio proga. Pagal abiejų, tiek Helenos, tiek Franco, parodymus po karo, Francui taip patiko jos dainavimas, kad jis pareikalavo atšaukti egzekuciją ir nukreipė Heleną į darbo padalinį, kuriam pats vadovavo. Tai buvo vadinamasis Kanados darbo padalinys.

Pagrindinių veikėjų Helenos ir Franco pavardės pakeistos, tačiau daugumos realių istorinių veikėjų, kurie tarnavo ar kalėjo Aušvice-Birkenau, vardai nepakeisti, kaip ir jų asmenybės, jų veiksmai, kuriuos aprašiau, remdamasi išgyvenusių žmonių prisiminimais, istoriniais dokumentais ir įvairių istorikų atliktų tyrimų duomenimis.

Didžioji pagrindinio veiksmo dalis romane „Mergina dryžuota suknele“ vyksta vadinamajame Kanados padalinyje – sandėlių, daiktų laikymo ir dezinfekcijos kamerų komplekse. Romane išsaugota originali vokiška žodžio „Kanada“ rašyba, o ne pasirinktas angliškas variantas „Canada“. Padalinį taip pavadino kaliniai pagal tai, kad jame buvo rūšiuojami naujai atvykusių kalinių daiktai – daugybė drabužių, brangenybų ir įvairių šalių valiuta. Kaliniai tikėjo, kad Kanada yra labai turtinga šalis. Kadangi Aušvico Kanadoje buvo galima rasti beveik visko, tas pavadinimas sandėliams prigijo. Surūšiuoti daiktai vėliau buvo dezinfekuojami ir siunčiami į Vokietiją, o auksas ir pinigai padedami į Vokietijos reicho centrinę banką. Dauguma darbuotojų tuose sandėliuose buvo moterys, ir visos labai norėjo juose dirbti, nes darbas ten buvo nesunkus. Taip pat buvo leidžiama atsiauginti plaukus, dėvėti civilių drabužius, pasiimti sau maisto ir kitų daiktų asmeniniam naudojimui. Kanadoje dirbančių moterų gyvenimas smarkiai skyrėsi nuo gyvenančiųjų Birkenau moterų stovykloje (Kanados moterų barakai stovėjo atskirai pačioje Kanadoje, o ne moterų stovykloje) ir gyvenimo sąlygos juose buvo ženkliai geresnės. Kanados moterims buvo leidžiama kasdien naudotis dušu, be

to, joms beveik nebuvo taikoma atranka, kuri nuolat vyko moterų stovykloje.

Štai ką apie Kanadą pasakojo išgyvenusieji:

„Merginos, kurios ten dirbo, turėjo visko – kvepalų, odekolono, – o jų šukuosenos buvo tokios, lyg jas būtų dariusios geriausios Paryžiaus kirpėjos. Išskyrus laisvę, jos turėjo viską, ko gali trokšti moteris. Taip pat pažino meilę; vyrų artumas, tiek kalinių, tiek esesininkų, darė tai neišvengiama... Už dešimties metrų nuo jų barakų, kitoje spygliuotos vielos pusėje, kilo stačiakampiai krematoriumų kaminai. Ten nuolat buvo deginami visų šių gėrybių, kurias rūšiavo tos žavingos gražuolės, savininkų kūnai.“ (Simonas Laks ir René Coudy, Birkenau orkestro nariai; šaltinis: H. Langbein „People of Auschwitz“.)

Kitė Hart, viena iš Kanados merginų, savo patirtis apibūdino taip: „Tai buvo nuostabi vasara. Karšta saulė neleido mums, dirbančioms naktinėje pamainoje, ilgai miegoti dieną. Paprastai atsikeldavome ankstyvą popietę ir, jei oras būdavo palankus, atsiguldavome ant žolės priešais savo barakus. Degindavomės saulėje, o paskui taškėdavomės vandeniui, kad atvėstume. Dažnai šokdavome, dainuodavome ir netgi sukūrėme mažą orkestrą. Vėl ėmėme juoktis ir juokauti. Praleidau daugybę valandų skaitydama knygas, kurias į Lenkiją atsivežė pasmerktieji žūti dujų kamerose. Mūsų padėtis buvo tikrai pati beprotiškiausia visame pasaulyje. Visur aplink mus aidėjo mirštančiųjų klyksmai, tvyrojo destrukcija ir stūksojo rūkstantys kaminai, kurie temdė, teršė aplinką bei orą suodžiais ir suanglėjusių kūnų dvoku. Manau, kad tada labiausiai stengėmės neišprotėti, todėl juokėmės ir dainavome visai šalia liepsnojančio pragaro. Stebėtina, ką gali išverti kūnas ir siela, jeigu reikia. Žmogus pripranta beveik prie visko.“ (Šaltinis: H. Langbein „People in Auschwitz“.)

Toliau pasakojama Helenos, Kanados merginos, istorija.

I skyrius

Vokietija, 1947 metai

Šiltoje geltonoje virš galvos kabančių lempų šviesoje daktaras Hofmanas vartė Franco Dalerio *Spruchkammerakte* – Denacifikacijos tribunolo dokumentų aplanką, nekreipdamas dėmesio į sujudimą aplinkui. Jis negalėjo kaltinti Jungtinių Amerikos Valstijų armijos kolegų dėl jų jaudulio. Ne kasdien vyksta tokie teismo procesai. Kai praėjusių metų kovo mėnesį denacifikacijos proceso kontrolė buvo perduota vokiečiams, amerikiečiai nudžiugo, kad jų vaidmuo jų sektoriuje vykstančiuose tribunoluose sumenks ir jiems neberekės pirmininkauti teismo posėdžiuose. Jie jautėsi atlikę pareigą Niurnbergo procese; pakorė didžiausius nusikaltėlius – dabar tegu vokiečiai rūšiuos savo nusikaltėlius į kaltus ir *nelabai kaltus*, galvojo daktaras Hofmanas.

Įprastai, jo čia nė nebūtų. Denacifikacijos tribunolas nereikalavo psichiatro išvadų dėl smulkių nusikaltėlių; jam tereikėjo peržiūrėti teismo pirmininko nuosprendžius po juokingai paviršutiniško įrodymų tyrimo ir apgailėtino dviejų valandų trukmės posėdžio, ir tik tuo atveju, jei kaltinamajam pasisekė gauti tas dvi valandas teisme. Sistema buvo taip perkrauta tokių bylų, kad teismo posėdžių pirmininkai stengėsi kaltinamuosius kuo greičiau pasiųsti savais keliais, nes už salės durų ne vienas, o keturiasdešimt buvusių karo belaisvių laukė savo bylos žodinio nagrinėjimo.

Buvo visiškai suprantama, jog juos stebintis Amerikos visuomenės saugumo skyrius nekaltino pirmininkų vokiečių, kad šie taip skuba paskelbti nuosprendį „nekaltas“. Jeigu teisiamašis nedalyvavo dideliuose karo nusikaltimuose ar nusikaltimuose žmoniškumui, jis gaudavo tik švelnų išpėjimą ir darbo pasirinkimo apribojimus. *Taigi, kas gi jums nutiks, jei nusiaubėte žydo bakalėjos parduotuvę 1938 metais ar apskundėte jo kaimyną gestapui? Jūsų nepasodins į kalėjimą, dabar, vaikiue, vaikščiokite sau laisvas, ne taip kaip minėtasis žydas ir jo kaimynas, kurie abu mirė, ne tiesiogiai nuo jūsų rankos, bet ne be jūsų pagalbos. Tai jūsų nepadaro sunkiu nusikaltėliu, kuris privalo kalėti. Jūs tik prijaučiantis naciams ar tik vadinamas naciū.*

Daktaras Hofmanas svarstė, kaip greitai tokie „išteisinti“ sekėjai bei vadinamieji naciai ras kelią į svarbias pareigas, kai Jungtinių Valstijų armija paliks Vokietiją tvarkytis savarankiškai. Jis taip pat spėliojo, ar taip nutiks ir tam jaunam vyrui, žvelgiančiam į jį juodomis akimis iš nuotraukos, prisegtos prie aplanko. Dėl kažkokios priežasties tas vaikiinas atsisakė advokato ir tvirtino puikiai apsiginsias pats. Psichiatrias pakėlė nuotrauką, kad dar kartą apžiūrėtų Dalerio darbo kortelę, padėtą ant dokumentų aplanko.

Pavardė: Daleris

Vardas: Francas

Profesija: automechanikas

Miestas: Miunchenas

Adresas: ...

Toliau Hofmanas neskaitė ir nukreipė dėmesį į Dalerio paruoštą finansinę ataskaitą. Joje nebuvo nieko verta dėmesio – jokių pastatų ar butų jo vardu; šeimos namas Austrijoje, bendra Dalerio ir jo motinos nuosavybė, kuriame jis pats negyveno. Jo

banko sąskaitoje tik truputį daugiau nei trys tūkstančiai reichsmarkių; jokių meno dirbinių, brangenybių ar aukso. Eilutėje „gyvuliai“ Daleris parašė *Princas, vokiečių aviganis*, regis, per klaidą, nes čia reikėjo išvardyti naminius gyvulius, kurie gali atnešti pelną, o ne augintinius. Nepaisant to, daktaras Hofmanas nusišypsojo, ne pašaipiai, o linksmai.

Karinis laipsnis: SS unteršarfiureris

Pareigos karo metu: SS ginkluotosios pajėgos (atleistas dėl sužeidimo), Aušvico koncentracijos stovykla, vadovaujantis karininkas; SS ginkluotosios pajėgos (paimtas į nelaisvę Jungtinių Amerikos Valstijų armijos)

*Kariniai nusikaltimai ar nusikaltimai žmonišku-
mui:* nekaltas

Nekaltas. Daktaras Hofmanas užvertė aplanką ir išsiblaškęs patapšnojo kišenę ieškodamas cigarečių. Dauguma buvusių žemutinio rango esesininkų sulaukė tokio paties nuosprendžio – bilieto į gyvenimą, iš esmės jau Jungtinių Amerikos Valstijų karo departamento išduotuose dokumentuose, kai juos paleido iš belaisvių stovyklų. Apkaltinti buvo tik patys didžiausi nusikaltėliai. Tokios smulkios žuvys kaip Daleris, nepaisant to, kad neabejotinai krauju susiteršė rankas, buvo paskelbti „nekaltais“. Ne „išteisinti“, tiesiog „nekalti“. Jeigu Karo departamentas būtų sulaukęs ir patraukęs baudžiamojon atsakomybėn kiekvieną tokį sargybinių, nebūtų užtekę nei kalėjimų, nei kartuvių visiems šiems buvusiems naciams.

Buvę ar ne, tai visai kitas klausimas, jei tik daktaras Hofmanas sąžiningai tą pripažintų. Taigi, tai bus paprastas Dalerio denacifikacijos procesas, kad jis gautų leidimą dar geresniam darbui ir laimingai gyventų, kai jo aukos...

Psichiatras pakėlė akis ir pro akinius metaliniais rėmeliais pažvelgė į sieninį laikrodį. Po dešimties minučių prasidės posėdis. Su kiekvienu cigaretės dūmo įtraukimu plaučius badė ledinės jaudulio adatėlės, svaigo galva. Priešingai nei kiti pareigūnai, jis negalvojo, kuo baigsis teismo posėdis; su niekuo nekalbėjo. Tiesą sakant, jis apskritai retai su kuo nors kalbėdavosi. Visą gyvenimą akylai stebėjo žmonių charakterius, ir didžiausias malonumas jam buvo žmonių prigimties bei psichikos tyrinėjimas.

Žodžiai, kaip jis jau seniai pastebėjo, dažniausiai buvo pasitelkiami tiesiai nuslėpti. Jis teikė pirmenybę balso tonui, stebėjo instinktyvius gestus, pastebėdavo menkiausius neatitikimus tarp to, kas sakoma, ir kaip sakoma, ir tai viena iš priežasčių, dėl kurių jis šiandien buvo čia.

Andrejus Novakas, buvęs Aušvico kalinys, tvirtino, kad *privaloma tarnauti teisingumui ir ne tokiam buliaus mėšlui „išteisingas“, o tikram teisingumui, tokiam, koks jis buvo prieš karą*. Pagal jį, būtent šis teisiamašis dar labiau nei kiti privalo sumokėti už savo nusikaltimus. Daktaras Hofmanas atidžiai stebėjo slovaką. Nereikėjo būti psichiatru, kad matytum jo nervingumą. Jaunuolis nuolat žingsniavo pirmyn atgal, lyg turėtų tikslą ištrypti kilimą, stebuklingai išlikusį per bombardavimą, ir be perstojo rūkė. *Reikėtų užjausti šį vyrą, tokį jauną ir jau taip palūžusį.*

– Nesuprantu, kodėl jo nesuimate ir neįmetate į kalėjimą, – šnypštė Novakas angliškai, su akcentu.

Daktaras Hofmanas jo kaktoje pastebėjo pulsuojančią veną. Novakas, kiek vyresnis nei dvidešimties metų, gražus, pusiau žiaurus, pusiau susimąstęs – tipiškas išgyvenusiųjų pragarą atstovas, norintis, kad dabar per pragarą pereitų tie, kurie privertė juos visa tai iškentėti. Vienas iš naujai atsiradusių nacių medžiotojų, pavojingas ir klaikiai didvyriškas tipas, kuris kiekvienam su juo susidūrusiam kėlė ir baimę, ir pagarbą.

– Dar teisingiau būtų jį iš karto pakarti – jis to vertas labiau už visus kitus.

– Tai denacifikacijos teismas, o ne Laukinių Vakarų linčas, – ramiu balsu pasakė leitenantas Karteris, vienas iš Visuomenės saugumo skyriaus darbuotojų.

Jo krūtinę puošė keli medaliai – narsos liudijimas nuo išsilapinimo Normandijoje dienos. Priešingai nei daktaras Hofmanas, jis buvo tikras kareivis, o ne kanceliarijos žiurkė. Karteris, tamsiaplaukis, vyriškas Karteris, vos įėjęs į kambarį, spinduliuojantis jėgą, viską, kas reikalavo intelekto, palikdavo apsvarstyti savo kolegai daktarui Hofmanui. Be jokios gėdos Karteris save vadino *paprastu JAV armijos kareiviu be jokių laipsnių*, visai kaip Hofmanas save vadino kanceliarijos žiurke. Karteris buvo vienas iš pirmųjų tardytojų, dalyvavusių sulaikytų karo nusikaltėlių teismuose 1945 metais; daktaras Hofmanas – analitikas, išreiškėdavo nuomonę apie tuos nusikaltėlius ir pasirašydavo Karterio raportus žvalgybos agentūrai, kuriuose pateikdavo ir savo nuosprendį. Karteris žinojo, kaip iš žmonių išpešti atsakymus, o Hofmanas suprato, kurie iš jų melagingi. Jie buvo gera komanda, visi apie juos taip galvojo.

– Suprantu, kad reikalas vis dar skausmingas ir jums asmeniškai...

– Asmeniškai? – Novakas rūsčiai žvilgtelėjo į Karterį. – Žinoma, velniškai asmeniškai. Jis ne kartą botagu plakė man nugarą ir kartą vos manęs neįmetė į ugnies duobę – gyvo! Jeigu tai nėra asmeniška, tai nežinau, kas tada. Jis buvo sulaikytas kartu su aukšto rango nusikaltėliais, ir jūsų pačių Karo departamento karininkų patalpintas į belaisvių stovyklą. Jis žudikas iki kaulų smegenų!

– Būtent dėl tos priežasties jūs čia ir esate. Kadangi esate bendraieškis ir kaltinimo liudytojas, tai tikrai padės mums viską išsiaiškinti, bet privalome laikytis procedūros. Kol kas tai tik

jūsų žodis prieš jo žodį. – Novakas norėjo įsiterpti, bet Karteris sustabdė jį, iškėlęs abi rankas. – Jokios nepagarbos. Aš jums tikiu, tačiau jis turi liudininką, kuris liudys jo naudai.

– Tą moterį, kuria jis nuolat naudojosi, nes ji visiškai nuo jo priklausė ir kurią jis privertė už jo ištekėti, kad iš jūsų gautų denacifikacijos dokumentus! – Novakas žodžius rėkte išrėkė.

Hofmanas mindžikavo nuo kojos ant kojos. Jis visiškai sutiko su Karteriu; buvusių kalinių įleidimas į teismo salę – negera mintis. Visai kitas dalykas jų indėlis medžiojant karo nusikaltėlius – ten jų pagalba neįkainojama, tačiau jų akistata su buvusiais kankintojais niekada nesibaigdavo geruoju. Kaip psichiatras jis buvo visiškai tikras, kad kuo mažiau buvę kaliniai susitiks su buvusiais kankintojais, tuo bus geriau. *Tegul viską užbaigia nuosprendis. Tegul juos išlaisvina nusikaltėlio pripažinimas kaltu; tegu jie atkuria savo gyvenimus ir užmiršta tą košmarą kartą ir visam laikui.* Jeigu jie gyvens apsėsti niūrios, viską praryjančios neapykantos, tai jiems į gera neišeis. Jie po truputį rūdys iš vidaus, ėdami skaudžių kruvinos praeities prisiminimų.

Jo įsitikinimai ne visada buvo tokie. Priešingai, pačioje „vietinės“ karjeros pradžioje, kai jis pirmą kartą gavo darbą Vokietijoje, kupinas idealų santykinai jaunas psichiatras su šviežiu diplomu rankose ir ugingu noru pagelbėti, jautėsi visiškai įsitikinęs, kad aukoms padės susitikimas su buvusiais kankintojais. Pamatęs, kad po laikino pagerėjimo aukas ištinga atkryčiai, o kai kurios net nusižudo, jis visiškai kitaip pažvelgė į šį dalyką. Kalėjusių žmonių naikinimo stovyklose bylos buvo pačios sunkiausios, ypač tų, kurie atsidūrė Aušvice ir Mauthauzene. Šiose dviejose stovyklose niekas neišliko nesužalotas.

– Suprantu jūsų jausmus, pone Novakai, – po minutės pareiškė Karteris jau švelnesniu tonu, – tačiau teismas yra teismas. Ar sugebėsite kontroliuoti savo jausmus? Nenoriu, kad teismo

posėdis virstų cirku. Gal būtų geriau, jei pateiktumėte raštiškus parodymus, užuot akis į akį susidūręs su Daleriu? – Jis pažvelgė į sieninį laikrodį, visai taip, kaip ką tik tai darė daktaras Hofmanas. – Dar ne vėlu pakeisti nuomonę. Jūs neprivalote dalyvauti teismo posėdyje.

Novakas giliai įkvėpė, regis, bandydamas susikaupti.

– Tik reikia, kad mane išklausytumėte.

– Ir išklausysim, bet ar esate tikras, kad galite liudyti ramiai, be emocijų?

Sukąsti Novako dantys neprasprūdo Hofmanui pro akis. Nacių medžiotojas slovakas išsitiesė ir linktelėjo.

– Manau, galėsiu. Privalau. Dėl *jos*. Jis turi sėdėti kalėjime iki gyvos galvos, kad daugiau negalėtų jos skaudinti. Įrodyti jums, kad jis yra patologinis melagis, šaltakraujis žudikas ir prievartautojas, kuris savo manipuliacijomis pavertė ją vergę, iš pradžių koncentracijos stovykloje, o dabar kaip žmoną.

Jo balsas tariant žodį *žmona* skambėjo pašaipiai. Slovakas nė akimirką netikėjo, kad buvusi koncentracijos stovyklos kalinė savo valia ištekėjo už vyro, kuris vadovavo jos padaliniui stovykloje. Tiesą sakant, tuo netikėjo ir daktaras Hofmanas. Jis sutiko moterų, kurių balsas drebėjo kalbant apie esesininkus netgi prabėgus dvejiems metams po išlaisvinimo. Jų akys išsiplėsdavo iš baimės, įvartytos daugelio mėnesių prievartos. Pirštai savaimė susigniauždavo ir glamžė sijonus. Jos arba karščiuodavosi iš įtūžio, kurią beveik galėjai užčiuopti jų balse, arba gūždavosi iš siaubo ir kalbėjo verksmingu balsu. Kartais purtė galvą ir drebėjo visu kūnu vien paminėjęs kurio nors SS sargybinio vardą.

Nereikia nė sakyti, kad, Karteriui numetus Dalerio bylą ant daktaro Hofmano rašomojo stalo ir įprastai bejausmiu balsu ištarus *Manau, kad tai jus sudomins kaip specialistą*, daktaras Hofmanas visiškai ir neabejotinai sutriko. Buvęs SS sargybinis

Aušvice, gavęs Denacifikacijos tribunolo šaukimą atvykti į teismo posėdį, panoro į teismą kaip liudytoją atsivesti savo žmoną. Žmoną, buvusią Aušvico kalinę, iš jo paties vadovaujamo padalinio. Slovakijos žydę. Tai iš tiesų buvo labai įdomu.

– Pone Novakai, galiu jus užtikrinti, jog padarysime viską, kas yra mūsų jėgoms, kad ponas Daleris būtų patrauktas baudžiamojon atsakomybėn, jeigu jo kaltė bus įrodyta, – Karteris patikino savo kolegą slovaką, kuris padėjo karo policininkams sumedžioti ne vieną nacį bei nustatyti jo tapatybę, ir mostelėjo galva į daktaro Hofmano pusę. – Daktaras Hofmanas čia yra taip pat dėl šios priežasties. Jis atidžiai stebės ponią Daler, kai ši duos parodymus, ir jeigu pamatys, kad jai liudijant daromas koks nors spaudimas, poną Dalerį laikinai suimsime, teismo posėdį atidėsime, o su ja pasikalbėsime atskirai, kad jis negalėtų jai daryti jokios įtakos. Ar tai jus tenkina?

Nacių medžiotojas linktelėjo, akivaizdžiai patenkintas. *Pačiu laiku*, pagalvojo Hofmanas, nes vienas iš karo policijos pareigūnų atidarė konferencijų salės duris ir pranešė, kad jie laukiami teismo salėje.

*

Teismo salė, viena iš daugelio magistratų, buvo nedidelė, vis dar atstatinėjama po sugriovimo paskutiniaisiais karo mėnesiais. Sienų dailylentės buvo nepažeistos, visai kaip ir šios teismo salės grindys. Nuo 1945 metų pavasarį numestų bombų labiausiai nukentėjo vakarinis pastato sparnas. Baltos lubos sutrūkinėjusios kaip randuotas kareivio veidas.

Pagalčiau durys tyliai prasivėrė, priversdamos visus pasukti galvas. Tvarkos prižiūrėtojas pažvelgė į koridorių ir ištarė Franco Dalerio vardą. Andrejus Novakas pasitempė kėdėje, beveik nenatūraliai ištiesė nugarą ir sustingo.